

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
A XX. század első felének irodalma
A Nyugat és kora program
DOKTORI DISSZERTÁCIÓ**

Borbás Andrea

Kötet-és cikluskompozíció Ady Endre *Szeretném, ha szeretnének* című kötetében

TÉZISEK

Budapest, 2007

Disszertációnk kiindulópontjául azon meglátást állítottuk, miszerint habár az Ady szakirodalomban kezdetektől evidenciának számított az oeuvre belső egységére való hivatkozás, annak kiemelése, hogy a lírában újra és újra előkerülő motívumok/szimbólumok szerves egészet alkotnak, s minden új vers mindig az egész addigi életműre, mint előzményre reflektál, mindezeknek az egyes kötetekre és ciklusokra kivetülő vizsgálata elmaradt.

A (vers)gyűjtemények olvasási horizontjaira vonatkozó kérdés az irodalomtudományban amúgy is erősen mellőzöttnek számít. Ezt a *Les Fleurs du mal* című kötet egy darabjának Hans Robert Jauss, Paul de Man illetve Kulcsár Szabó Zoltán általi olvasataival mutatjuk be, írásaik közös vonása ugyanis, hogy úgy olvasnak egy költői szöveget, hogy eközben reflektálatlanul hagyják *A Romlás virágai* című versgyűjtemény által teremtett kontextust

Disszertációnknak célja a *Szeretném, ha szeretnének* című kötetet középpontba állítva összegyűjteni Ady Endre ciklus és kötet szerkesztésének főbb sajátosságait. Célkitűzésünk rámutatni a szerző, mint szerkesztő munkájára, aki a versek megszövegezése után lép munkába. Célunk továbbá bemutatni az utat a folyóiratokban megjelentetett „mini-ciklusok”-tól a kötetekig, a *Szeretném, ha szeretnének* első kiadásának nyomdai kéziratát és korrektúrapéldányát is e vizsgálat hatókörébe emelve. Célunk a *Szeretném, ha szeretnének* című kötetet, mint szöveget, és mint művet egyaránt tanulmányozni. S célunk mindezek által annak bemutatása, hogy egy „kötet-költő” esetén egy-egy kötet és a benne foglalt ciklusok egésze a költemények intertextuális kapcsolódásai révén, véleményünk szerint, mindig több mint az ekként összegyűjtött versek egyszerű halmaza. A költeményekből felépülő gyűjteményes kötet(ek) – mint jelentésképző konstrukciók, önleírásokként is olvashatók. Avagy: „A megjelentetett életmű a kötetek számadásából kibontakozó önarckép.”¹

A versgyűjtemények olvasásának módozatait tipizálva beszélhetünk *szelektív* olvasásról, ez esetben a kötetbe bele-belelapozva, tetszőleges sorrendben olvassuk el a benne foglaltakat. A szelektív olvasás nem tulajdonít többletjelentést a versszövegek együttes egészének. Az *integratív* olvasás ezzel szemben a versszövegeket és a versgyűjteményt külön-külön és egyszerre is érzékelő és értelmező olvasás, amikor az olvasó észleli a gyűjtemény

¹ RÁBA György: *Vita* It. 1976. II. 417.

megalkotottságát, felfigyel a cikluscímekre, a ciklusok megkomponáltságára, vagy éppen az egymásra reflektáló versekre.

Az integratív olvasást végző olvasó egy sor olyan dologra lehet figyelmes, melyek esetleg teljesen elkerülik a szelektív olvasó figyelmét, de amelyek a szerző, mint szerkesztő „jelenlétét” jelzik. Ilyenek például a cikluscímek, az előszók, az utószók, az ajánlások, vagy a mottók. Gerard Genette *Seuils* (Küszöbök) című művét e szöveg melletti szövegeknek, azaz paratextusoknak szentelte, melyek Philippe Lejeune véleménye szerint „a fringe of the printed text which in reality controls one’s whole reading of the text.”²)

Ha a megkomponált versgyűjteményekre vonatkozó (igen csekély minőségű) szakirodalom alapján megpróbáljuk Ady ciklusait és köteteit definiálni, úgy a következőt állíthatjuk: a ciklusok és a kötetek az Ady-lírában olyan a verseknél nagyobb művek, melyek nem szüntetik meg az őket alkotó költemények önállóságát, mindazonáltal többet és mást mondanak, mint az egyes versek külön-külön. A versek és a paratextusok által létrehozott zárt térben a motívumismétlődések, a peritextusok kapcsolódásai, az előre- és hátrautalások, illetve az ellentétezesek nyilvánítják ki a szerzői/szerkesztői szándékot. Ady ciklusai olyan szerkezetet alkotnak, melyben csak egyetlen szál fűzi össze a hozzárendelt darabokat, a tagversek ezért viszonylag nagy szabadságot élveznek³.

Az Ady-recepciót áttekintve szinte evidenciának számít az a meglátás, hogy az Ady-féle képzetek „[...] szerves egészet, teljes világot alkotnak, s hogy ennél fogva minden formaelem sajátos helyiértékkel is rendelkezik, feltételezi az egész kontextust [...]”⁴

Azt a megállapítást tehetjük, hogy Vezér Erzsébet ugyan ki-kitér a ciklusok az egyes kötetekbeli folytonosságára, sőt a tudatos cikluskomponálásra is felhívja a figyelmet, Koczka Sándor több, a kötetek alapvető fontosságát hangsúlyozó megállapítást is tesz, érdemben azonban Kenyeres Zoltán Ady-monográfiája foglalkozik a kötetek és ciklusaik megkomponáltságával. Rajta kívül H. Nagy Péter *Az Ady-líra poétikai dilemmái* című cikkében röviden reflektál a kötetkompozícióra. Veres András pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a sokat emlegetett Ady-szimbólumok/motívumok egymással való összefüggéseit a ciklusokba illetve kötetekbe való rendezettség mutatja meg:

² Idézi GENETTE: *Paratexts (Thresholds of Interpretation)*. Cambridge University Press. 2001. 2.

³ Ld. TVERDOTA György: *Ciklusépítkezés a modern költészetben*. Itk. 1999 625.

⁴ KIS PINTÉR Imre: Ady Endre. (Pályakép-kísérlet). In Üö: *Esélyek*. Magvető Könyvkiadó Budapest. 258-259.

Ezek mellett többnyire csak olyan félmondatos megjegyzésekkel találkozunk, amilyen például Szegedy-Maszák Mihály megállapítása *A Kezdenek nyakukba venni* című versre vonatkozóan: szerinte e mű különös hangsúlyt kap azáltal, hogy kötetének [*Szeretném, ha szeretnének*] utolsó előtti darabja, utána a *Most pedig elnémulunk* következik.⁵

Harmadik pólusként Gintli Tibor megkérdőjelezi, vajon szükséges-e az Ady-lírára vonatkozó értelmező hangsúlyokat kötetek egészére kiterjeszteni, kötetekhez, kötetkompozíciókhoz kapcsolni.

Azt vizsgálva, milyen kanonikus kötetminták állhattak Ady rendelkezésére, talán Balassit, de inkább Csokonait már nagyobb határozottsággal nevezhetjük meg. Ami a versek ciklusokba, kötetbe szerkesztését illeti, egy el nem hanyagolható kapocs is összefűzi Csokonait, Balassit, illetve Adyt. Mégpedig az a tény, hogy mindhárom költő egy-egy hölgy által ihletetten hozta létre a maga versgyűjteményét: Balassi az összes világi versét Losonczy Anna iránti szerelmének rendelte alá⁶, Csokonai Vajda Juliannába szerelmesen állította össze a Lilla-verseket, Ady ajánlása pedig így szól az *Új versek* előtt: „E versek mind-mind a Léda asszonyéi,[...]”. Ady ezen gesztusából tehát nagy bizonyossággal feltételezhető, hogy korábbi mintát, talán éppen Csokonaiét, esetleg Balassiét, követett. (Figyelemreméltó, hogy olvasmányai közül a legnagyobb hatást jórészt a szerkesztett versesköteteket összeállító szerzők tették rá; egy prózai írásában Ady Kisfaludy Sándort, Byront, Vajda Jánost is kiemeli.)

Ám ha cikluskompozícióinak ihletőit keressük, elsősorban a francia szimbolisták, különösen Baudelaire említendő. Hiszen a ciklusos elrendezés Baudelaire óta nyert új jelentőséget a verseskötetekben, azt is állíthatjuk, hogy *A Romlás virágai* megjelenésétől várt elvárás a szerkesztett verseskötet. S a *Les Fleurs de mal* szerzőjéhez hasonlóan Ady is zárt szimbólumrendszert épít ki köteteiben, melynek a ciklusok csak külső kifejezései

Baudelaire *A romlás virágai* című kötete tudatosan szerkesztett egész, hat ciklusa: a *Spleen és Ideál*, a *Párizsi képek*, *A bor*, *A romlás virágai* a *Lázadás* és *A halál* a darabjaira hullt létet próbálja rehabilitálni. A darabjaira hullt lét kulcsszó az Ady-oeuvre-ben is; a teljesség keresése, s megragadásának kísérlete egy olyan mozzanat az Ady-lírában, mely egész költészetét összefogja

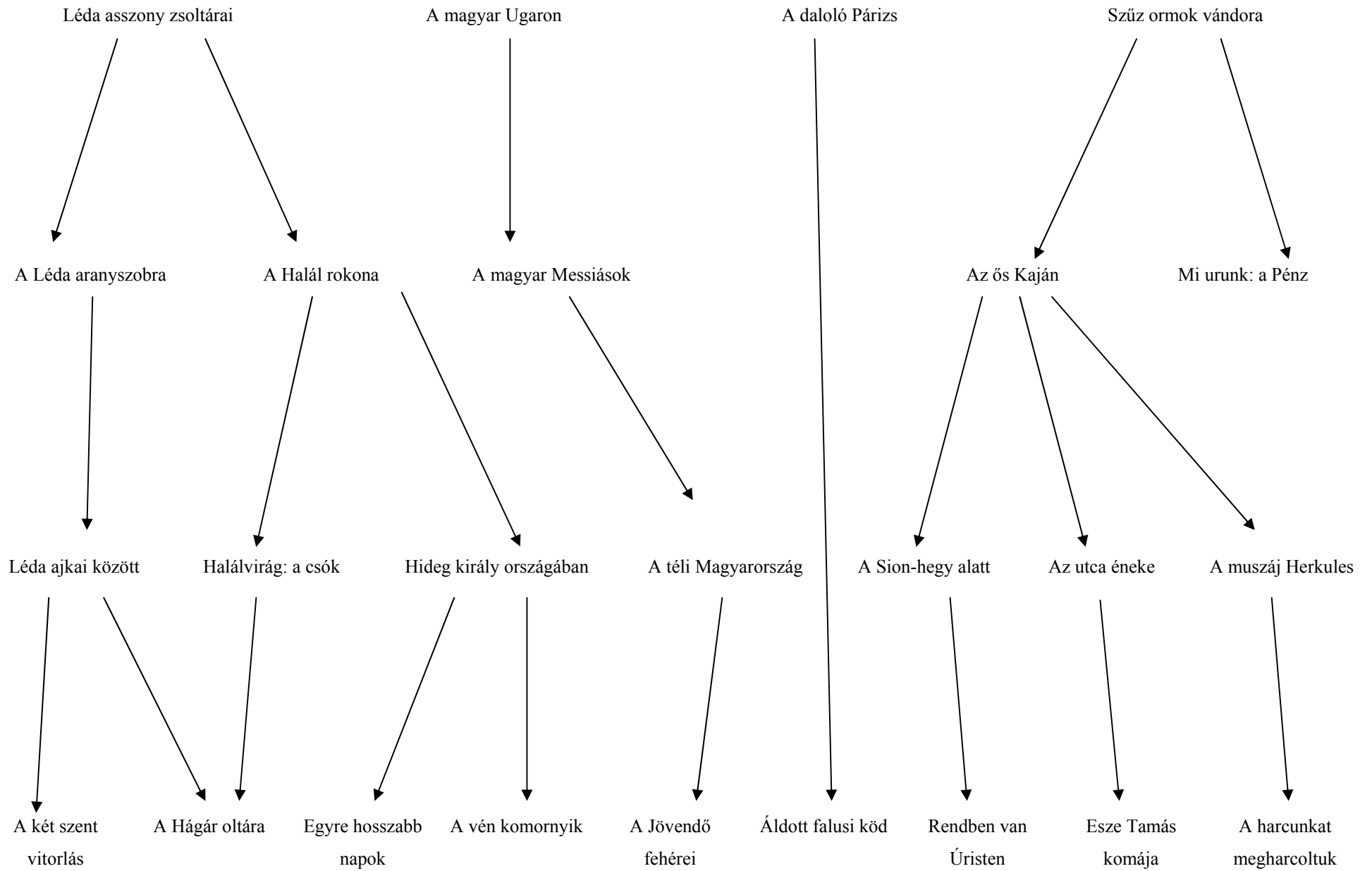
A teljesség keresése Ady ciklusszerkesztésében is tetten érhető: az *Új versek* négy ciklusa a *Szeretném, ha szeretnének* című kötetben kilencre növekedett – azaz mindig új s

⁵ SZEGEDY-MASZÁK *Ady és a francia szimbolizmus*. In *Tanulmányok Ady Endréről*. Anonymus 1999. 111.

⁶ SZENTMÁRTONI Szabó Géza: *Balassi kötetkompozíciójának rejtelmek*. Itk 1999. 635.

újabb témákkal bővült szerzőnk mondanivalója. Az első „igazi Ady-kötet” egyes versei is a később megjelenő ciklusokat, s ezáltal a széttöredezést előlegezik. Az egyes kötetekben előfutárként mindig találhatunk egy-egy verset a következő gyűjteményben újat hozó ciklusból.

Németh László rendkívül találóan ismerte fel, hogy a kibontakozás köteteiben az *Új versek* ciklusai osztódtak tovább, „mint egy terebélyes családfa.” Az alábbi ábrán e meglátást ábrázoltuk, gondoltuk tovább:

A ciklusok fentebb kifejtett széttöredezésének háttérében véleményünk szerint a *Kocsi-út az éjszakában* című versben megfogalmazott élmény: „Minden Egész eltörött,” jelenik meg, – mely egyben a premodern korszak alapérzését fejezi ki

Gintli Tibor a Minden-élmény jelentőségéről⁷ írva így fogalmaz: „Az Ady-líra motívumsokasága keresésként értelmezhető a Minden egyetlen letéteményesének megtalálására.⁸ [...] Ady lírájának egymást látszólag kölcsönösen kizáró szélső pontjait a Minden élmény elérésére való törekvés kapcsolja össze.”⁹ Gintli Tibor *A Minden-Titkok versei* című kötettől tartja igazán tudatosnak ezt a törekvést. Véleményünk szerint *A Minden-Titkok* versei című kötetig Ady számba veszi, mintegy összegyűjti azokat a motívumokat, melyek **összessége** megközelítheti a Minden-t. Az újabb és újabb motívumok felbukkanásával nem arról van szó, hogy a motívumok egyesével próbálják „befogni a mindenséget”, inkább azt mondanánk, egymáshoz adódva kísérik elérni a teljességet. Másképpen megfogalmazva a kibontakozás köteteiben nem a Minden egyetlen letéteményese kerestetik, hanem a motívumok sokasága együtt jeleníti meg a teljes életet. Így értelmezésünk szemben áll Gintli Tiboréval (legalábbis a kibontakozás köteteiben), aki az Ady-líra tragikus kudarcra ítélt vállalkozásáról beszél, arról, hogy a Minden elérhetetlen a lírai én számára. Véleményünk szerint a ciklusok széttöredeződéséből paradox módon összeálló egész hivatott a „Minden” elérésére.

Amennyiben a *Szeretném, ha szeretnének* című kötetet, mint szöveget, illetőleg Ady ciklusépítő eljárásait kísérjük figyelemmel, első lépésként a Nyugat folyóiratban – illetve más lapokban már az első megjelenés alkalmával is – rendszerint kisebb csoportokban, amolyan „mini-ciklusokban” megjelentett versekre érdemes tekintenünk. E mini-ciklusok azért különösen érdekesek vizsgálódásunk szempontjából, mert rámutatnak arra, milyen tudatosan építette föl Ady ciklusait, majd ciklusaiból a köteteit. Ezekben a költeményekben ugyanis az a közös, hogy – ismerve Ady munkamódszerét, miszerint verseit a Nyugat megjelenése előtti napokban írta, és az utolsó pillanatban tette postára – egy ihletforrásból, egymáshoz igen közeli időpontban születtek. Ha közelebbi vizsgálat tárgyává tesszük e verseket azonban, láthatjuk azt is, hogy a legritkább esetben kerülnek azonos ciklusba

⁷ GINTLI Tibor: A Minden-élmény jelentősége Ady lírájában. It. 1994. 1-2. sz. 33-45.

⁸ GINTLI Tibor i.m. 39.

⁹ GINTLI Tibor i.m. 35.

Kötetei sajtó alá rendezésekor Ady Endre a sajtóban megjelent verseinek lapkivágásait felragasztotta egy-egy nagyobb méretű üres lapra (feltételezhetően ezen munkafázist megelőzte a kötetbe sorolandó versekről való lista készítése¹⁰), ezeket a lapokat rendezgetve hozta létre a nyomdai kéziratot, a majdani kötetet. A lapkivágásként rendelkezésre nem álló verseket kézirat másolat formájában illesztette a gyűjteménybe. Az autográf rájegyzésekből, javításokból látható, hogy e munkafázis során változtatásokat is eszközölt, ezek közül a legjelentősebb a címekre vonatkozik, a szerző ugyanis itt rögzítette a költemények végleges címeit. E lapkivágatokat sorrendbe téve készültek el a ciklusok. Jelenleg egyetlen nyomdai kéziratot ismerünk, a *Szeretném, ha szeretnének* című kötet első kiadásának nyomdai kéziratát, mely a Petőfi Irodalmi Múzeumban található. A nyomdára előkészített példány és a nyomtatott kötet között három helyen mutatkozik, a dolgozatunkban bemutatandó különbség.

A Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára a nyomdára előkészített példány mellett egy hét ívből álló korrektúrapéldányt is őriz. Ám az 1909. november 12-re datált korrektúrapéldány is jelentős mértékben különbözik a nem sokkal később megjelent kötettől.

A *Szeretném, ha szeretnének* kötet első kiadása 1909 decemberében jelent meg, 1910-es évszámmal. Figyelemre méltó, hogy itt is találkozhatunk két eltéréssel a későbbi kiadásokhoz képest

Általános kötetkompozíciós elv a Kenyeres Zoltán által is kiemelt azonosulás keresésének és a magányosság valóságának ellentéte, mint szerkezetteremtő bipolaritás. Ha némiképp más aspektusból tekintünk a kötetre, azt is megállapíthatjuk, hogy a ciklusok egymásutánjában a köz,- és a magánszféra váltakozik

A kötetszerkezet tekintetében kompozíciós elv még a hármasság: a kilenc ciklus ugyanis valójában három csoportba sorolható, mégpedig úgy, hogy mindhárom csoportba három-három-három vers tartozik. A teljes magány ciklusai *A vén komornyik*, az *Áldott falusi köd* és az *Egyre hosszabb napok*, az *Én-Te viszony* ciklusai *A Két szent vitorlás*, a *Hágár oltára*, a *Rendben van Úristen*, a valamilyen közösséghez tartozás ciklusai pedig az *Esze Tamás komája*, *A harcunkat megharcoltuk* és a *Jövendő fehérei*.

A kompozíciót erősíti még a szeretetelenség, az üzőttség, a bujdosás illetve a harcoss tematikát hordozó versek sajátos váltakozása is a művek egymásra felelgetése, egymással intertextuális kapcsolatba lépése révén.

¹⁰ Hiszen nem minden 1909-ben keletkezett vers került be a *Szeretném ha szeretnének* kötetbe, egy az 1910-es megjelenésű *A Minden-Titkok versei*, néhány pedig az 1912-es *A menekülő Életben* jelent meg, s a kötet tartalmaz 1908-as keletkezésű költeményeket is.

Ami a ciklusok megalkotottságát illeti, ott az ellentételezés mellett szintén tetten érhetők egyéb tudatos szerkesztői eljárások is. Kompozícióképző elv az Ady-ciklusokban a szűkítő perspektíva, a motívumkapcsolódások, azaz az azonos motívumokat tartalmazó versek egymás után való rendezése, a költemények intertextuális párbeszéde, a kifejtés, a körkörös elrendezés, illetve a varietas elve.

A *Szeretném, ha szeretnének* című kötet, mint mű vizsgálatakor az általunk legmarkánsabbnak tartott motívumokat mutatjuk be, melyek a különböző ciklusokon átívelve jelennek meg. Ezek az északiság motívuma, a vizek motívumhálózata, a városok (Budapest és Párizs) illetőleg a falu motivikája, a magány érzetének ábrázolásai. A naplóversekre is kitérünk, hiszen a Nyugatban együtt megjelentetett *Néhány januári nap* a kötetben több ciklusban is jelen van, illetve a peritextusok révén a naplóversekkel rokoníthatjuk azokat a költeményeket is, melyek végén helységjelölés olvasható. A naplóversekhez ráadásul két ciklus is kapcsolható, nevezetesen *A Hágár oltára* és a *Két szent vitorlás*, ahol az egyes verseket egy (szerelmi) önéletrajz állomásainak metaforikus képeiként is olvashatjuk.

Az észak-motívum kapcsán néhány epitextust is segítségül hívva bemutatjuk az *Északi ember vagyok* című vers egyik kulcsszavának, a „beszéd” szónak kétféle síkon való értelmezését, s felhívjuk a figyelmet az életműben, az észak- (illetve a Budapest és Párizs-) motívumok tekintetében is jelen levő szemléleti polifóniára.

A ciklusok során átívelő víz-motívumot illetően bemutatjuk, hogy a víz, a folyó, a tó, a tenger képzete tekintetében *A Szeretném, ha szeretnének* kötet, s ezen belül különösen *A vén komornyik* ciklus, mennyire markáns képet mutat. Az *Áldott, falusi köd* című ciklus szempontjából pedig azt tartjuk figyelemreméltónak, hogy bár Érmindszent, a család, az ellentétekkel telített falu, a különös érmelléki táj – akár a Biblia – egész élete során ihlető forrása volt az életművének, külön ciklust először (és utoljára) a *Szeretném, ha szeretnének* kötetben kapott, ott ahol a Budapest és Párizs-motívumoknak is kiemelt szerep jut.

Az Ady-életműben kilenc napról találhatunk verses feljegyzéseket, melyek közül nyolc a *Szeretném, ha szeretnének* kötetben olvasható. Kötetbe szerkesztve azonban, a szerző, mint szerkesztő e naplóverseket úgy integrálta a többi mű közé, hogy közben jobbra törölte napló voltak külső utalásait. Dolgozatunk egyik fejezetében Ady naplóverseit a napló-műfajra vonatkozó szakirodalom alapján vizsgáljuk, s összességében megállapítjuk, hogy csupán a

Kuruc Ádám testvérem című vers lóg ki némileg a követelmények alól, az *Egy megíratlan naplóból* és a *Néhány januári nap* megfelel a műfaj kívánalmainak.

Abból kiindulva, hogy a napló és az önéletírás egymással rokonítható műfajok, hiszen definíciójukat is gyakorta szokás egymáshoz képest megadni, *A Hágár oltára* című, elmúlt szerelmekre visszatekintő ciklust, illetőleg a *Két szent vitorlás* címet viselő, a szubjektum és Léda szerelmének elmúlt hat évére visszatekintő verscsoportot egy (szerelmi) önéletrajz képeiként olvassuk.

A magány a *Szeretném, ha szeretnének* kötetben megjelenő módozatait a *Kisvárosok őszi vasárnapjai* című vers, az *Egyre hosszabb napok* című ciklus, illetve az *Ezvorász király sírirata* című költemény olvasataival járjuk körbe, mely utóbbi a családnélküliség motívumával a *Ki látott engem?* kötet *Az elveszett családok* ciklusát előlegezi.

A *Szeretném, ha szeretnének* kötet versei a lírai én pozicionálása szempontjából két arcot mutatnak. Egyrészt jellemző a szubjektum olyan kiemelése, mint amilyen *A Hágár oltárában* olvasható:

**Mikor én csókolok. Nem a némbert,
Én magamat csókolom.**

Másrészt van a kötet költeményeinek három olyan csoportja, amelyek az ilyen módon hatalmasra növesztett szubjektum szempontjából jelentős eltéréseket mutatnak Ezek az istenes versek, és a kuruc versek csoportjai, illetve *A Jövendő fehérei*.

A fent említett első két csoportban ugyanis a szubjektum abszolutizálásával szemben ható nyelvi jelenségek kerülnek előtérbe. Erre példa a párbeszéd, melyben a Te hangsúlyos helyzetbe kerülésével csökken az Én felfokozott jelenlétének monotóniája. A másik ilyen az istenes versekben bibliai hagyomány versszövegekbe való építése, a kurucversekben pedig az archaizálás és népiesítés, melyek a szubjektum centrális pozicionálását a mű szövegszerűségének előtérbe helyezésére cseréli.

A Jövendő fehérei című ciklusban pedig az egy embercsoport felé fordulás hat a lírai én hipertrófiája ellen.

Dolgozatunkban a *Szeretném, ha szeretnének* kötet integratív olvasásával annak bemutatására tettünk kísérletet hogy a ciklusokat felépítő költemények mondanivalója azáltal, hogy egy nagyobb egység részei, többlet üzenettel bővül.

